

# **Aproximació a l'educació intercultural: significat i principis en els contextos locals i educatius**

Edgar IGLESIAS I VIDAL  
Universitat Autònoma de Barcelona

**RESUM:** El text següent se situa a l'educació intercultural i, d'una manera breu, n'identifica l'origen i el significat conceptual, alguns dels principis i fonaments de naturalesa sociocultural i sociopolítica i alguns dels principis pedagògics necessaris per a desenvolupar accions educatives des de la perspectiva intercultural. El plantejament es duu a terme considerant un marc complex d'interaccions entre el context global i local, per tal d'orientar alguns dels seus plantejaments bàsics en espais educatius formals i no formals. Com es llegirà, es posa l'accent en el caràcter profundament transformador i d'igualtat social de l'educació intercultural, així com en la necessitat de construir processos d'inclusió ciutadana en els quals les identitats i les diferents expressions de la diversitat se sentin reconegudes.

**ABSTRACT:** The following text deals with intercultural education and briefly identifies its origin and conceptual meaning, some of its principles and basis of sociocultural and sociopolitical kind, and some of the pedagogical principles needed in order to develop educational actions from the intercultural point of view. All of it is considered as a complex frame of interactions between local and global context, in order to guide some of its basic theories in formal and non-formal educational spaces. As it can be seen, the accent is on the deeply transformational and social and equitable approach of intercultural education, as well as in the need of building civil inclusion processes where all the identities and all the different diversity expressions may feel recognized.

## **INTERACCIONS I TENSIONS ENTRE EL CONTEXT GLOBAL I ELS CONTEXTOS LOCALS**

Actualment, les dinàmiques dels diferents processos de naturalesa cultural, social i econòmica es desenvolupen a partir de la interacció entre dos contextos: el global, que implica allò que s'origina en un espai de complexes relacions internacionals, i el local, que se situa a l'entorn més immediat i tangible (per exemple, la ciutat, el barri, les seves entitats o l'escola). Les interaccions entre aquests dos con-

textos presenten freqüentment algunes tensions o disfuncions que, des del punt de vista intercultural, necessàriament es tenen en compte i es posen de manifest enfront de l'anàlisi d'algunes realitats immediates. Així, i per exemple, els fenòmens migratoris responen a unes pautes internacionals i formen part del marc global, però es concreten en l'esfera més local i immediata. Una altra tensió que cal ressaltar és el risc actual d'homogeneïtzació cultural que, a partir de les interaccions i dels fluxos internacionals, es trasllada, en forma d'amenaça, al context més local, on algunes comunitats, o grups culturals, veuen qüestionats els seus propis fets o identitats culturals.

Des de l'educació intercultural, s'aprofundeix en aquest espai d'interacció i de tensions, i es treballa perquè els ciutadans prenguin consciència d'aquest marc d'influència. Es tracta de reconèixer, per exemple, que l'actual diversitat cultural que caracteritza la realitat local no és un fet aïllat d'un determinat barri, d'una determinada àrea geogràfica o ciutat. Si bé l'esfera global influeix sobre la geografia sociocultural immediata, és també un objectiu estratègic de l'educació intercultural el fet de situar-se en la potencialitat de les accions quotidianes, ja que poden exercir una enorme influència vers l'esfera més global. Aquest plantejament queda recollit en l'afirmació i la màxima de *pensar globalment i actuar localment*.

#### ORIGEN I SIGNIFICAT DEL CONCEPTE D'EDUCACIÓ INTERCULTURAL

L'origen del terme *educació intercultural* és quelcom imprecís. Alguns autors en citen l'origen als EUA, al llarg dels anys seixanta, mentre que d'altres, a l'Europa dels vuitanta. Plegats, ambdós orígens se situen al paradigma de l'educació pluricultural, que es caracteritza per l'existència d'una diversitat cultural que exigeix uns plantejaments i models nous fins al moment. Aquestes primeres experiències foren de naturalesa compensatòria, com a primer intent d'igualar les possibilitats d'èxit escolar i de reducció del fracàs dels estudiants amb bagatges culturals diferents als de la majoria dominant. Les crítiques originades a aquests tipus de plantejaments van consistir a considerar-los molt reduïts i amb respostes insuficients al repte de la diversitat cultural. S'assentaven així les bases de l'actual model intercultural a partir de visualitzar la necessitat d'anar avançant vers una pedagogia ciutadana global, capaç de valorar i no estigmatitzar la diversitat cultural. Així, a principis dels anys 80, es dibuixa un nou full de ruta en l'estudi de la interculturalitat, que es fonamenta en una mirada més complexa i profunda de la diversitat cultural.

La interculturalitat suposa interacció, obertura, solidaritat i un sentit ampli del terme *reconeixement* —de valors, representacions simbòliques i identifications

culturals. Són molts els informes<sup>1</sup> i les manifestacions d'òrgans europeus amb relació a la necessitat d'establir l'educació intercultural com a model per a la gestió de la diversitat cultural. Els seus continguts recullen una conceptualització centrada en els aspectes més socioculturals de la desigualtat, i es desprèn de l'esbiaix etnicista, ja que l'educació intercultural es presenta com una necessitat irrenunciable d'una Europa pluricultural que aprèn a conviure i d'un món globalitzat en què les fronteres, del temps i de l'espai, han quedat eliminades gràcies a la tecnologia dels transports i de les comunicacions.

#### ALGUNS PRINCIPIS SOCIOPOLÍTIQS PER A LA CONSTRUCCIÓ DE LA INTERCULTURALITAT

Són diversos els principis sobre els quals l'educació intercultural desenvolupa les seves estratègies i accions. A continuació se'n destaquen alguns amb la intenció de visualitzar les enormes implicacions i interaccions entre les esferes social, política i cultural, com a eixos que fonamenten les bases per al desenvolupament de la perspectiva intercultural.

En primer lloc, destaca el *principi de reconeixement*, ja que l'educació intercultural es fonamenta en la diversitat cultural —i la interpreta— com un valor positiu, ric en matisos i potencialitats. Es tracta de constants oportunitats d'enriquiment i d'intercanvi entre els ciutadans. Aquest reconeixement de la diversitat estableix i projecta visions respectuoses amb la mateixa diversitat i, per tant, l'educació intercultural no fixa l'atenció en la projecció de visions monoculturals que redueixin la dimensió cultural al reconeixement únic d'alguns grups que poden ser considerats com a dominants. Aquest reconeixement constant de la diversitat es relaciona amb l'establiment del principi antropològic de l'heterogeneïtat intracultural.

La gestió de la diversitat des d'una perspectiva intercultural defineix el seu projecte educatiu i de societat des del *principi de relativisme cultural*, que ofereix les bases perquè les accions socioeducatives s'encaminin, sobretot, a la comprensió d'un mateix com a primer pas cap a l'obertura a l'alteritat. D'aquesta manera, la possibilitat d'arribar a comprendre realment l'alteritat passa inevitablement per un procés previ de coneixement del jo, del *qui sóc*. La interculturalitat neix de l'autoavaluació i del fet de qüestionar-se sobre allò que és propi, fet que condueix a un cert grau de relativisme, necessari per a un accés intersubjectiu a altres criteris i paràmetres radicalment diferenciats dels propis. Tal com afirma Besalú (2002),

1. Per exemple, a l'«Informe d'Experts sobre Polítiques d'Immigració i Integració Social dels Immigrants a la Comunitat Europea», de 1990, s'afirma que l'educació intercultural és l'estratègia més coherent per a la integració dels immigrants.

un element descriptor i afirmatiu del model intercultural és el seu caràcter profundament qüestionador. El relativisme cultural pot entendre's com un posicionament epistemològic que defensa que qualsevol judici, moral o ètic, amb relació a una societat o un grup concret, únicament pot realitzar-se considerant certs codis culturals del mateix grup o de la mateixa societat. Plog i Bates (1980) el defineixen com la capacitat de considerar les creences i els costums dels altres pobles des del context de la seva cultura, més que des de la pròpia.

Tanmateix, i considerant que la naturalesa de l'educació, en i per a la interculturalitat, és un projecte constant i en construcció, que fixa la seva prioritat en cadascun dels ciutadans d'una societat, el projecte intercultural es regeix a partir del principi de *ciutadania activa*. En aquest sentit, es considera com a element indispensable la participació del conjunt de la ciutadania, i aquesta és concebuda des de la seva dimensió activa i de responsabilitat envers el desenvolupament d'un model que exigeix una certa capacitat crítica. Per tant, l'educació intercultural es proposa superar l'errada d'orientar i associar l'educació únicament a la variable immigració o als ciutadans estrangers. No obstant això, i perquè els principis comentats fins al moment comptin amb les condicions suficients per al seu desenvolupament, tots els ciutadans han de situar-se en un escenari d'igualtat. Així, l'educació intercultural es fonamenta també a partir del *principi d'igualtat social*, considerant la necessitat de fomentar marcs d'igualtat, on tots els ciutadans, independentment de quin sigui el seu origen ètnic o cultural o de quines siguin les seves opcions lingüístiques o religioses, tinguin les mateixes oportunitats i els mateixos drets i deures. Així, el context d'anàlisi se situa en clau de present i futur en l'establiment i la construcció de marcs de treball comuns, per respondre als interessos i motivacions de totes les parts implicades i garantir-los. D'aquí, pot desprendre's que l'educació intercultural compti amb una naturalesa de transformació social, a partir de l'existència de situacions d'exclusió de distinta naturalesa, que es presenten com a elements poc afavoridors per al ple desenvolupament de la mateixa interculturalitat.

Així doncs, s'observa com la diversitat és un valor que requereix irrenunciablement la presència d'altres persones per continuar vigent. Si bé tots els ciutadans són singulars, la diversitat és capaç de reconèixer l'especificitat de cadascuna de les persones que la conformen, sabent que la participació i la presència de la resta de ciutadans esdevenen condicions irrenunciables. En aquest espai divers, el diàleg i el reconeixement entre la ciutadania de múltiples pertinences es presenten com uns instruments funcionals amb el fi de garantir escenaris veritablement inclusius. D'aquesta manera, la *inclusió social*<sup>2</sup> és també un principi fonamentador i essencial

2. L'Associació Objectiu Inclusió (2007) defineix la inclusió com la construcció compartida d'un sentit social de pertinença en condicions d'igualtat.

per al desenvolupament d'una societat intercultural, ja que recull els principis comentats fins al moment i supera les condicions desfavoridores del desenvolupament intercultural.

Al mateix temps, un instrument que es presenta avui com una condició irrenunciable per a la construcció compartida de models de convivència, justos i inclusius, és el *diàleg intercultural*. Aquesta eina és, alhora, un principi bàsic si es considera la complexitat que caracteritza les societats actuals i es concep a partir del desenvolupament de la participació conjunta d'unes condicions que el doten de sentit i contingut. Així, és des de la informació i el coneixement que les societats són capaces d'ajustar-se a les realitats personals i socials que les envolten. Quan es vol fer un pas més enllà, és des de la capacitat d'empatia i, per tant, des de la comunicació, que el diàleg es projecta i, per a la seva consolidació, necessita que les aportacions de tots es duguin a terme en condicions d'igualtat. No es pot concebre un veritable diàleg si la visió o incidència d'alguns ciutadans preval per damunt de la d'altres.

#### ALGUNS FONAMENTS SOCIOCULTURALS PER A LA CONSTRUCCIÓ DE LA INTERCULTURALITAT

La interacció dels tres elements següents configura la base de naturalesa sociocultural des de la qual es desenvolupa l'educació intercultural.

##### — *Diversitat radical*

Davant el fet de qüestionar-se sobre l'origen d'alguns fets de naturalesa social, cultural o econòmica, s'identifica la diversitat actual com un element descriptiu dels diferents escenaris on tenen lloc. Se la considera com a radical perquè les múltiples variables i els múltiples continguts que la configuren són font de constants exploracions. La seva anàlisi es formula tant des d'un punt de vista d'aprofundiment en les possibles raons o hipòtesis explicatives, com des del substantiu i des de la identificació de construccions socials que, avui en dia, adquireixen un enorme significat. Així, la qualificació de radical es nodreix a partir de les múltiples expressions que la doten de contingut i sentit, entre les quals la cultural, la sexual, la religiosa, la lingüística, la de pensament, la familiar, etc.

Aquesta diversitat se situa, en clau local, a partir de l'espai d'interrelació amb el context global i amb l'entorn immediat. Sobre aquesta qüestió, l'educació intercultural realitza una lectura clarament positiva i la interpreta en clau de valor i, per això, es pot afirmar que el model intercultural es caracteritza per una proposta axiològica, on es pretén transformar un element descriptiu en el procés d'acollir i de reconèixer els seus matisos i expressions. A partir d'aquest constant descobriment i d'aquesta constant transformació, la interculturalitat i la inclusió treballen i

s'esforcen en la mateixa direcció i es presenten com les dues cares d'una mateixa moneda.

Així mateix, el fet de considerar que el conjunt de ciutadans formem part de la diversitat suposa acceptar també que aquesta no s'associa únicament amb la variable cultura. En primer lloc, la diversitat supera el fet migratori i, en segon lloc, es nodreix de les significacions i identificacions de la singularitat que conforma el conjunt. Per tant, es troba en permanent canvi i transformació, en què els ciutadans continuen construint-se i reconeixent-se, amb la intenció de sentir-se reconeguts i amb l'objectiu de facilitar espais per a la convivència i la cohesió social.

— *Des d'una cultura funcional i dinàmica*

L'educació intercultural interpreta l'esfera cultural de la diversitat des d'un punt de vista dinàmic i en profunditat. Les raons són diverses. Un primer argument és la dificultat actual per a definir on comença i on acaba una cultura determinada. La complexitat s'origina a partir dels intensos intercanvis culturals que de manera quotidiana es realitzen socialment. Aquests intercanvis han estat denominats *processos d'aculturació* i, en un context marcadament multicultural, faciliten la comprensió del terme *cultura* des de la seva faceta dinàmica i transformadora. Per això, resulta adequat referir-se, no tant a *cultura* en un sentit hermètic, estàtic o limitat del terme, sinó més aviat a unes identificacions culturals. Aquesta capacitat de permeabilitat i d'alimentació entre diverses cultures és, alhora, un recurs, individual i col·lectiu, que s'utilitza per a identificar-se amb aquells elements que possibiliten un benestar més gran.

Considerant aquest dinamisme, l'educació intercultural distingeix dues dimensions en el fet cultural. D'una banda, la seva dimensió descriptiva, la qual permet identificar alguns atributs, continguts o elements —de naturalesa descriptiva— que es troben en els marcs de referència d'una cultura determinada. No obstant això, es tracta d'una aproximació superficial i, si l'exploració es deté en aquest punt, apareix el risc de formular o projectar generalitzacions i visions estàtiques de l'espai analitzat (per exemple, l'exercici de «folkloritzar» alguns fets culturals de determinats grups). En canvi, si el que interessa és aprofundir en el món simbòlic i en les atribucions de significat a partir dels bagatges culturals diferents del propi, l'educació intercultural se situa en la dimensió funcional de la cultura, ja que facilita un coneixement i un aprofundiment majors. A tall d'exemple, i en l'àmbit escolar, pot suposar interrogar-se, a partir de la presència de joves de família estrangera, sobre què significa (en un sentit ampli) l'adolescència en altres contextos socioacadèmics o què suposa la figura de l'adult en el món simbòlic d'un jove.

— *Processos de construcció identitària*

Actualment, les identitats són el sentit i el contingut de la forma com les persones es projecten des d'un context local, en el marc i a partir de la interacció amb el context global. Són moltes les contribucions de diferents autors que, en clau

d'anàlisi, alerten de la importància dels processos de construcció identitària en les relacions i la quotidianitat. Per exemple, Castells (1997) assenyala que les identitats locals es troben en risc, a partir de l'actual risc d'homogeneïtzació cultural. Bauman (2004) explica i utilitza la metàfora de la naturalesa líquida de les identitats personals i socials, les quals identifica com a dinàmiques flexibles i múltiples. Així, no tenir en compte els processos de construcció identitària pot comportar el risc de no reconèixer suficientment les identifications culturals i les vivències que, en clau de passat, doten de sentit el present i es projecten, alhora, cap al futur. Les identitats poden concebre's com a processos inacabats, en interacció amb identifications culturals, que vénen de múltiples orígens i bagatges culturals. Els processos de construcció de la identitat fixen l'atenció en el present i el futur i, des d'una mirada intercultural, es considera que l'origen explica d'on es ve però la identitat n'evidencia la importància en clau d'ara i aquí. Aquesta construcció es troba subjecta a la interacció de múltiples elements, propis dels diferents espais de socialització i de relació on s'interactua. Per exemple, i amb el fi d'il·lustrar aquesta complexitat, qüestions com les següents són formulades de manera contínua: Qui sóc jo? Qui era abans? Qui vull ser? Qui volen que sigui? I mentrestant, qui sóc jo ara?

Així, els processos de construcció de la identitat es presenten, juntament amb el repte d'una anàlisi profunda, a partir de la finalitat de construir estratègies educatives i ciutadanes capaces de conformar processos de reconeixement dels mons simbòlics. Les identitats són, per si mateixes, un recurs social i col·lectiu, i es configuren a partir d'un contingut complex que dota de significat el nostre transcurs vital: el gènere, la classe social, la religió, la nacionalitat, la llengua, la política, etc. No és recomanable considerar-les únicament a partir de la participació d'una única variable, i sí que ho és reconèixer la seva capacitat per a l'intercanvi i la negociació. A tall d'exemple, i en l'àmbit educatiu, s'observa com els joves de família d'origen estranger evidencien una plasticitat i una capacitat notables per a establir vincles i identifications culturals que, en moltes ocasions, superen variables com la nacionalitat o una àrea geogràfica concreta. Aquesta identificació múltiple és un element i valor definidor de les identitats, ja que qualsevol jove pot sentir-se de dos països o equips de futbol tradicionalment rivals alhora; però, en canvi, en cas que sigui practicant d'una religió, únicament ho serà d'una i no podrà fer compatible la pràctica de dues creences religioses alhora.

#### ALGUNS PRINCIPIS PEDAGÒGICS PER AL DESENVOLUPAMENT DE L'EDUCACIÓ INTERCULTURAL

A continuació i molt breument, s'assenyalen alguns dels principis sota els quals es poden fonamentar accions educatives des de l'educació intercultural.

— *Desenvolupar accions educatives significatives* on els joves participants visualitzin l'aprenentatge realitzat com a útil per a la seva vida diària. Es tracta d'identificar els vincles entre allò après a l'espai educatiu i els diferents espais on es pot aplicar (el barri, el grup d'iguals, etc.).

— *Partir del treball cooperatiu* perquè facilita l'establiment de vincles i llaços entre els membres del grup com a condició per a modificar esquemes i categories amb relació a la interpretació de la realitat immediata.

— *Fomentar la curiositat pel coneixement*: desenvolupar accions educatives en què els joves en siguin els veritables protagonistes, fent que siguin ells mateixos els encarregats de gestionar la seva pròpia recerca.

— *Reconèixer la diferència com un fet normal*: partint de la premissa que la diferència és una categoria mutable i relativa, i que el seu exercici pot denotar càrregues d'etnocentrisme, resulta recomanable no potenciar ni reproduir eufemismes i referir-se a la realitat des d'un principi de normalitat. Es tracta de fomentar accions educatives cercant l'equilibri per tal de no fomentar una exaltació de la mateixa diferència.

— *Denunciar la desigualtat com a factor d'injustícia*: considerant l'existència d'unes causes estructurals de diferent naturalesa que generen desigualtats i injustícies socials, cal proposar accions educatives que qüestionin, pensin i, en la mesura que puguin, modifiquin algunes de les causes de la desigualtat. En aquest sentit, són recomanables accions educatives conjuntes amb agents educatius i socials situats en l'entorn immediat de l'espai educatiu on es duguin a terme.

— *Partir dels propis prejudicis i estereotips i reduir l'etnocentrisme*: és indispensable reconèixer que totes les persones són portades per prejudicis i estereotips i per aquest motiu les accions educatives poden facilitar un exercici d'introspecció per prendre'n consciència. Aquests processos de reconeixement faciliten la incorporació de noves visions i imatges amb relació a realitats que sovint es presenten com a estereotipades.

## REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BAUMAN, Zygmunt (2004). *Identitat: Converses amb Benedetto Vecchi*. València: Publicacions de la Universitat de València.
- BESALÚ, Xavier (2002). *Diversidad cultural y educación*. Madrid: Síntesis.
- CASTELLS, Manuel (1997). *La era de la información. Economía, sociedad y cultura: El poder de la identidad*. Volum 2. Madrid: Alianza Editorial.
- ESSOMBA, Miguel Ángel (2008). *Diez ideas clave: La gestión de la diversidad cultural en la escuela*. Barcelona: Graó.
- ESSOMBA, Miguel Ángel; IGLESIAS, Edgar (2008). *XIV Audiència Pública als nois i noies de Barcelona: El diàleg Intercultural BARCELONA DIÀLEG! Propostes per a una ciutadania intercultural. Dossier pedagògic 2008-2009*. Barcelona: IMEB: Ajuntament de Barcelona.

- MAALOUF, Amin (1999). *Les identitats que maten: Per una mundialització que respecti la diversitat*. Barcelona: La Campana.
- PLOG, Fred; BATES, Daniel (1980). *Cultural anthropology*. Nova York: Alfred A. Knopf.
- SORIANO, Encarna (coord.) (2001). *Identidad cultural y ciudadanía intercultural: Su contexto educativo*. Madrid: La Muralla. (Colección Aula Abierta)